

kaže, da su u Njemačkoj 1929—30 postojali svi uvjeti za jednu veliku narodnu revoluciju i da je ona trebala spriječiti, da mase ne padnu u naručje kontrarevolucije. Stampfer vidi u socijalnoj demokraciji stranku mirnog razvoja, čija se politika sastojala u održavanju reda i mira. Njena se djelatnost odvijala u uvjetima državnog legaliteta i kapitalističke privrede. Ona je zastupala radnike »u uvjetima postojećeg poretka« i nikada nije shvaćala, da je socijalizam akutan ekonomski problem, za koji nije imala rješenja.

Matthias, historičar socijaldemokracije toga vremena, smatra najzad, da je slom uslijedio 1933 upravo zbog toga, što je radnički pokret u tom momentu »nacionalno« zatajio. Po njegovu shvaćanju je to kod jedne i druge struje socijaldemokracije bio slom jednog mentaliteta kao ideološke doktrine, ali da se kod emigracije mogu ipak nazrijeti obrisi neke nove orijentacije: pokret mora postati središte nacionalne obnove, nacionalnom osjećanju treba priznati punu vrijednost, industrijski proletarijat ne može biti jedini predstavnik nacionalnog interesa, već to moraju biti svi, koji su za promjenu društvene strukture, ali radnička klasa kao socijalni predstavnik nacije treba da održi odlučujući utjecaj na oblikovanje budućnosti, a klasna borba treba da znači socijalni pokret za vodstvo naroda i preoblikovanje njegova nacionalnog života (Matthias, o. c., str. 81, 87 i 246).

U osnovu nove koncepcije ostala su stara shvaćanja o nacionalnoj integraciji, pogodna, da se upravo zakoči revolucionarna klasna borba. Proletarijatu se namjenjuje uloga konzerviranja starog poretka, a ne uloga njegove revolucionarne izmjene. I takva, tobože nova orijentacija pokazuje, da njemačka socijaldemokracija nije iskoristila historijska saznanja ni poslije 1933, da bi izašla iz svojih tijesnih buržoasko-nacionalnih okvira.

Juraj Kolaković

J. H A E S A E R T, SOCIOLOGIE GÉNÉRALE.

Éditions Érasme, Bruxelles-Paris, 1956, str. 509.

Za razliku od drugih sociologa na Zapadu, koji zbog mnoštva problema, što iskrsavaju na brojnim područjima sociologije, gube osjećaj za cjelinu, J. H a e s a e r t, profesor univerziteta u Gandu, u svojem je djelu dao cjelovit sistem sociologije. Prema tome je i na tom području pokušao sistematski rasporediti naučne tekovine, kao što je to pred nekoliko godina uradio na području prava u djelu *Théorie générale du Droit* (1948).

Knjiga je podijeljena tako, da poslije uvodnih napomena slijede: *Sociologija*, sam uvod — *Zajednica*, prvi dio — *Statika*, drugi dio — *Dinamika*, treći dio — *Mehanika*, a završava poglavljem o *Dizergiji*.

U uvodnim napomenama, pisac iznosi svoje mišljenje o odnosu između sociologije i drugih društvenih nauka i smatra, da sociologija »istražuje opći i koristan aspekt uzajamnih odnosa, koji povezuju aktivnost ljudi u kontaktu s drugim ljudima« (str. 6). Ali on je tom predmetu sociologije dao subjektivističko-voluntaristički sadržaj, kada, izlažući svoje »radne hipoteze« smatra, da je polazna točka sociologije »poznavanje čovjeka« i da je društvo »izrađevina (fabricat), što ga ljudi pokreću da zadovolje svoje potrebe« (7). On nadalje smatra, da individuum svojim rođenjem dobiva osnovne sklonosti, koje su »svuda i uvijek iste«, a da se one razvijaju i razlikuju prema uvjetima okoline i duhovnih dostignuća. Ističući, da se taj proces odvija u okviru »kolektivnih osobina, zbir kojih predstavlja način posto-

janja i života grupe« — on vidi u tome rezultat »kombiniranog pritiska volje i okoline« (7) —, pisac odviše tipizira same ljude, svodeći razlike među njima isključivo na utjecaj okoline.

Ta sklonost prema tipiziranju, koja će u kasnijim poglavljima doći još jače do izražaja, povezuje pisca s formalnom školom u sociologiji, koja težište istraživanja postavlja na vanjske oblike ljudskih odnosa u društvu, zanemarujući njihovu suštinu. Taj formalizam će napokon dovesti pisca do toga, da ne postavi pitanje, koji su odnosi, kao predmet sociologijskih istraživanja, važniji i utjecajniji u životu društva. On istražuje uglavnom vanjski oblik društvenih odnosa, a zapostavlja njihov sadržaj. To je prvi nedostatak ovog djela.

Drugi se glavni nedostatak sastoji u tome, što pisac ne postupa dosljedno primjenjujući misao o razvitku društvenih oblika. Stoga on ne analizira različite društveno-ekonomske formacije, kako ih shvaća marksistička sociologija, te se uopće ne osvrće na te njezine zaključke. Vjerojatno je to posljedica činjenice, da je pisac taj sociologijski smjer ostavio uopće po strani, kako pokazuje bibliografija, u kojoj se čitava marksistička sociologijska literatura svodi na Manifest Komunističke partije i Marxov »Prilog kritici političke ekonomije«, ne spominjući Engelsa, Lenjina, Kautskog, Mehringa i dr. Valja istaknuti, da se Haesaert osvrće na Morgana (46, bilj. 3), iako ga ne obrađuje kritički.

U uvodu: *Zajednica*, pisac utvrđuje osnovne oblike zajedničkog života ljudi u društvu i smatra, da su te zajednice »autarhične ljudske grupe« (12), koje radom svojih pripadnika zadovoljavaju sve svoje potrebe ili njihov veći dio. Odbacivši mišljenje, da bi horda ili porodica bile prvobitne zajednice, on takvim prvobitnim oblikom društva smatra pleme, dok su razvijeniji oblici narod i nacija. Pritom nije obratio pažnju na činjenicu, da je svaka država takva zajednica, koja nastoji organizirati proizvodnju na svojem teritoriju kao i nabavku svih proizvoda, koje njezini pripadnici ne izrađuju i koji su potrebni za redovito odvijanje njihova života. Nije obratio pažnju ni na činjenicu, da svaka nacija ne predstavlja takvu autarhičnu cjelinu. Primjer su tome Sovjetski Savez i FNR Jugoslavija, u kojima je ta cjelina sastavljena od više nacija. A ni svaka nacija nije potpuno obuhvaćena u takvoj jedinici, jer u tom slučaju ne bi postojale nacionalne manjine, koje pisac ne spominje.

Podijelivši svoj rad na tri glavna dijela: Statiku, Dinamiku i Mehaniku, pisac je pokazao, da promatra odvojeno jedne od drugih oblike društvenih odnosa, zatim one snage, koje djeluju u njima i, na kraju, sredstva kojima te snage djeluju. Takvo odvojeno promatranje pokazuje, da pisac ne uzima u obzir one posebne zakonitosti, koje karakteriziraju određene stupnjeve društvenog razvitka i njihov historijski razvitak, i da nije raskrstio s Comteovom podjelom sociologije na statiku i dinamiku. Međutim, takva podjela ne dopušta, da se u potpunosti sagleda povezanost različitih elemenata u društvenom životu i njihov međusobni utjecaj, naročito s obzirom na uzajamno djelovanje sadržaja i forme u pojedinim društvenim pojavama. Pisac mnogo puta nastoji, da izrazi povezanost između »statike« i »dinamike« pojedinih pojava, ali to onda dovodi do ponavljanja, kao na pr., kada na dva mjesta mora govoriti o religiji (95 i sl.; 253 i sl.), nauci (140 i 265 i sl.), umjetnosti (142 i sl.; 269 i sl.).

U dijelu o statici pisac najprije utvrđuje pojam sociotipa kao »skupa sličnih ili kolektivnih ponašanja, kako ona proizlaze iz uzajamnih odnosa ljudi« (40). Kao osnovu uzeo je specifični način, kojim neki sociotip pribavlja sebi sredstva za opstanak (41). S toga gledišta razlikuje među primitivnim narodima skupljače, lovce, sto-

čare i ratare, a zanatlijska i industrijska društva ubraja u razvijenije tipove. Osim jednostavnih postoje i složeni sociotipi, kao što su u Evropi — »feudalizam, renesansa, barok, kapitalizam« (48). Drugim riječima, pisac ne može izbjeći činjenici, da između sociotipa ima razlika u razvoju, ali on nema jedinstvene podloge, da te razlike svrsta u sistem na temelju načina proizvodnje, kao što je to uradio za primitivne sociotipe, iako slabije od Morgana i Engelsa.

U drugom poglavlju obrađen je *Psihološki aspekt zajednice*. Pisac razmatra individualnu i kolektivnu psihologiju u njihovim različitim pojavnim oblicima. Polazeći od analize svijesti, emocije i karaktera, nastavlja sa stidom, patriotizmom, podložnošću vlasti i osjećajem premoći u odnosu prema drugima. Zatim navodi uspomene, maštu, vjerovanja, spoznaju i javno mišljenje. Mnogo prostora — više od četrdeset strana — posvećuje religiji, da se zatim ukratko osvrne na nauku i umjetnost.

Predmet idućeg poglavlja je *Strukturni aspekt zajednice*. Pisac najprije utvrđuje pojam društvenog odnosa, do kojega dolazi kontaktom individua, koji predstavlja njihovu suradnju, iako taj kontakt odmah ispočetka »nosi u sebi elemente razbijanja« (147). Ti su odnosi u biti fizički ili umni, odvijaju se slobodno ili pod prinudom, uzroci su im različiti i t. d. Svi su praćeni simpatijom i antipatijom, što utječe na njihovu čvrstoću (147).

Svakako je očito, da je pisac apstrahirao od suštine društvenih odnosa i da ih proučava s formalnih gledišta. I to samo kao forme, koje se pojavljuju u društvenom životu, ne postavljajući pitanje o tome, koje konkretne društvene snage dovode do postanka baš takvih oblika, a ne nekih drugih.

Tu uzajamnu aktivnost odnosa, koji su povezani s obzirom na neki određeni cilj, pisac naziva sinergijom; ona predstavlja »tipičnu društvenu strukturu«. Budući da društvene oblike odvađa od procesa, u kojima oni nastaju, ne proučavajući ih u povezanosti kvantiteta, kojima zahvaljuju svoj postanak, ta mu činjenica nameće potrebu, da izvan okvira svoga sistema, i to na kraju knjige, istraži dizergiju, t. j. »skup pojava, pomoću kojih se kviri sinergija« (449), kao što su »društvene trzavice« — katastrofe, epidemije i ratovi — i revolucije.

Ali te su pojave isto tako sastavni dio društvenog života kao i sve druge. Ako one slabe i uništavaju neku društvenu »strukturu«, onda to ne znači, da se njihovim djelovanjem ne može stvoriti nova — jača i čvršća od stare. Stavivši te pojave izvan sistema, dok bi im mjesto zapravo bilo u »dinamici«, pisac je sam prečutno pokazao, da se metodom, kojom se služi, ne mogu u cjelini obuhvatiti sve pojave u životu nekog društva.

Baveći se strukturom zajednice, pisac se zadržava na problemu društvenih grupa i detaljno analizira porodicu, rod, društvene razlike, dodirujući problem kasta, klasa, zanimanja i elita, završavajući analizom političkih i ekonomskih »struktura«.

On smatra, da klase nastaju u okviru iste zajednice kao posljedica razlika u načinu života (184). Iako misli, da njihov postanak »zavisi od različitih uvjeta, kao što su dob, zanimanje i način zadovoljavanja materijalnih potreba« (185), ne opaža, da su sva ta tri uvjeta ekonomske prirode¹. Pritom ističe, da je ekonomski faktor ipak najjače djelovao² da je »gotovo uvijek« obuhvatio »ostala načela klasifikacije« (185). Drugim riječima — takvo je shvaćanje samo do neke granice materijalističko. Iako konstatira suprotnost između bogatih i siromašnih (189 i sl.), pisac je ne proučava iz perspektive klasne borbe.

¹ Dob u prvobitnoj zajednici služi kao jedan od kriterija za prirodnu podjelu rada, t. j. za raspodjelu ekonomskih funkcija.

U drugom dijelu: *Dinamika*, pisac analizira različite pojave društvenog života s gledišta dviju snaga, koje navodno djeluju u društvenom životu — »napora« (effort) i »otpora«. Takvo formalističko odvajanje ne vodi računa o činjenici, da je — u slučaju kad se različite društvene pojave promatraju u njihovu uzajamnom djelovanju — svaki otpor također napor i obratno. Pored mnogih ispravnih opažanja, kao što je na pr., u poglavlju o vlasništvu, misao, da bogataš iskorištava svoje bogatstvo da stekne političku moć (247), sistematska je podjela materijala provedena na temelju općenitih osobina, koje bi navodno omogućile, da se pojedine pojave, kao na pr. religija i nauka ocjenjuju samo kao napor, a utjecaj ekonomskih faktora samo kao društveni otpor. Ali stvarnost pokazuje, da se te pojave ne mogu klasificirati samo kao napor i otpor, makar se otpor shvatio u njegovu društvenom smislu kao prinuda, što je zajednica vrši na napor (273) pojedinaca ili društvenih grupa.

Takve razlike između snaga, koje djeluju u društvu, u suštini nema. Konkretna stvarnost pokazuje, da je pojava neke objavljene religije u isto vrijeme i napor proroka i njegovih učenika, koji je šire među eksploatiranim kao izraz vlastitih težnja, i otpor, što ga kao društvena grupa pružaju klasnom gospodstvu eksploatatora. Dakako reagiranje državnih vlasti na novu religiju predstavlja otpor u onom smislu, kako ga pisac shvaća. Taj je otpor obično vremenski ograničen, jer su objavljene religije — kao mazdaizam, budizam i kršćanstvo — u mnogim slučajevima postale u toku kasnijeg razvitka državnim ideologijama, čim su ih usvojili eksploatatori. To znači, da je otpor državnih vlasti bio vremenski ograničen. Činjenica, da pisac statički promatra pojedine društvene pojave, da nastoji utvrditi zakonitost njihova oblika, a ne zakonitost njihova razvitka, dovodi do toga, da se društvena stvarnost shvaća iskrivljeno. U pojedinostima ima mnogo značajnih i vrijednih opažanja, i to u pravilu, kad se pisac pridržava stvarnosti, ne ulazeći u apstrakcije, kao na pr., kada na primjerima pokazuje, da do promjena u religioznim ideologijama dolazi pod utjecajem različitih društvenih okolina, u kojima se one razvijaju. To ga dovodi do toga, da govori o rimskom, istočnom i slavenskom kršćanstvu (285), o tome da su mnogo puta kršćanski sveci zapravo nekadašnji poganski bogovi (287), da se bezgriješno začecje, krštenje i euharistija nalaze »na rubu magije« (288) i t. d.

U posljednjem dijelu: *Mehanika*, pisac analizira sredstva, kojima se ljudi služe u svojim odnosima: jezik, pismo i druge izražajne mogućnosti, kao što su štampa, radio i film, a na kraju govori o saobraćajnim vezama.

Pisac obrađuje nadalje problem kretanja stanovništva, pojedinačno i u grupama, te problem centralizacije, t. j. izgradnje jakih ekonomskih centara. Poslije toga pristupa analizi društvenih propisa — običaja, norma o vladanju i odijevanju, morala, prava i mode. Taj dio završava poglavljem o konkurenciji kao »aktivnosti«, koja se vrši, da bi se nekoga odstranilo pomoću sredstava, koja se mogu uskladiti javnim redom (444).

I — na kraju poglavlje o dizergiji, o kojemu je već bila riječ.

U toj se veoma interesantnoj i značajnoj knjizi odražava današnja situacija u zapadnoevropskoj sociologiji. Uvidjevši, da je bezizgledno i nenaučno slijediti prosti empirizam sjeverno-američke sociografije, pojedinci pokušavaju posljednjih godina da izrade cjelovite sociološke sisteme. Kao podloga za takve sisteme, potrebno je, da pisci imaju cjelovit filozofski pogled na svijet. Pritom dolazi do pojave, koju su utvrdili T. Bottomore i M. Rubel (*Karl Marx*, London 1956, usp. ocjenu u HZ IX, 1956), t. j. da su sociolozi na Zapadu preuzeli mnoge tekovine marksističke socio-

logije. Mnoge, ali ne sve! To znači, da takvo djelomično preuzimanje vodi k eklektizmu, kao što pokazuje markantan primjer A. Cuvilliera (Manuel de sociologie, Paris 1950). A eklektizam nije mogao izbjeći ni pisac ove knjige.

Međutim, knjiga prof. Haesaerta ima pred drugima i tu prednost, što u njoj iznosi golem broj konkretnih pojava, kojima pisac nastoji obuhvatiti sva područja društvenog života, bez razlike i bez ikakvih ograničenja. On nastoji obraditi velik broj činjenica, počevši od osnovnih bioloških pa sve do religije i nauke, ne ispuštajući niti jedno područje društvenog života. Ograničavajući na najmanju mjeru ocjene drugačijih gledišta i polemiku s njima, kao i dajući im sporedan značaj unošenjem u bilješke pod crtom, pisac daje prednost konkretnim činjenicama. Ta briga o konkretnom ima posljedicu, da mnogi njegovi izvodi imaju materijalističku podlogu, pa ih može primiti svaki osim idealista, koji zatvaraju oči pred konkretnom stvarnošću, kako ih ona ne bi uvjerila u to, da njihova gledišta vise u zraku.

Ukoliko se pridržava konkretnih pojava, izlaganje pisca je jasno i sažeto štoviše, očito se vidi, kako promatranjem realnih pojava nastoji čim više raskrstiti s preduvjerenjima idealističkih škola u sociologiji.

Ali on u tom nastojanju ne ide do kraja. S obzirom na to valja istaknuti, da pisac polazi od nekoliko pretpostavaka, koje su rezultat jednostranog gledanja na neke društvene pojave. »Treba poći od čovjeka« (str. 100) — polazna je točka njegovih razmatranja. Pritom se ne polazi od čovjeka kao društvenog bića nego od individuuma odvojena od društva. Na taj je način potisnuta u pozadinu upravo ona činjenica, koju on smatra predmetom sociologijskog istraživanja: da suštinu društvenog života ne sačinjavaju voljna očitovanja čovjeka — pojedinca, nego odnosi među ljudima. No valja priznati, da pisac nije dosljedan u tim subjektivističko-voluntarističkim premisama, kada se od njih pokazuju jačima činjenice, kojima se bavi. Zato podređuje individualnu psihologiju kolektivnoj, ili, kako je on naziva interpsihologiji, »jer su pojave individualne psihologije, dobivajući kolektivne osobine, uskoro podvrgnute metamorfozama« (66).

Pokušaj prof. Haesaerta jasno potvrđuje, da je sociologija u zapadnoevropskim zemljama ostavila za sobom prekretnicu i da se odlučno razvija u pravcu materijalizma. Iako ta činjenica ne dolazi dovoljno do izražaja u njegovim teoretsko-sistematskim konstrukcijama, ipak je njegova knjiga putokaz, koji upućuje na to, da se bez materijalističkog pristupanja društvenoj stvarnosti ne mogu postići značajniji rezultati. Pisac nije, doduše, pri izgradnji svojeg sistema upotrebio pojam razvojne zakonitosti u zbivanju, ali taj se pojam na mnogim mjestima njegove knjige uporno probija kroz sistematske okvire, što ih je on postavio.

Raspeta između materijalističke heuristike i idealističke sistematike, knjiga prof. Haesaerta dokumenat je vremena, u kojemu zapadni sociolozi postepeno sve više napuštaju idealistička naziranja.

Oleg Mandić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA X.

1957.

BROJ 1—4

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB